

SZECESSZIÓS KÖNYVÉSZET ÉS TIPOGRÁFIA

A szecesszió a 19. század végétől az 1920-as évekig tartó művészeti stílus. Az elnevezés jelentése „kivonulás”, az „új művészet” követői ugyanis igyekeztek elkülönülni az akadémikus művészettől, a historizáló eklektika túlhaladásán túlmenően az építészettől a díszítőművészetig mindent átfogó új, ornamentális meghatározottságú stílus megteremtésére törekedtek. A művészeti stílus forradalma csaknem egyidőben indult meg a világ sok részében. Az új stílusnak az egységes elnevezés mellett országonként eltérő sajátosságai vannak, és elnevezése is más. Német neve Jugendstil, a francia art nouveau, az angol modern style, míg Közép-Európában, így Magyarországon is a szecesszió elnevezés terjedt el.

A szecessziót a századforduló többi művészeti irányzatától az különbözteti meg, hogy építésze és iparművészete is van. Mindenekelőtt az alkalmazott művészetek, többek között a belső és az építészeti dekoráció, a tipográfia és a grafika területén jelentkezett, igazi megnyilvánulási területe az iparművészet, de jelen volt a festészetben, a zenében, az irodalomban, a színházban, sőt még a táncban is.

Az új művészet kezdetei Angliába vezetnek, ahol „különösképpen sokat bánkódtak a kritikusok és művészek azon, hogy az ipari forradalom tönkretette a kézművességet, még a látványát is gyűlölték az olcsó, ízléstelen gépi díszítményeknek, melyek megcsúfolták az egykor nemes, jelentőségteljes formákat. John Ruskin, William Morris és a hozzájuk hasonlók a művészetek és a kézművesség általános reformjáról álmodoztak, remélték, hogy lelkiismeretes, jelentőséggel teli kézi munkával gátat vehetnek az olcsó tömegtermelésnek. Kritikájuk igen széles körökben vert visszhangot, bár az általuk szorgalmazott szerény kézművesség az egykorú modern körülmények között a legnagyobb fényűzésnek bizonyult. Propagandájuk szükségképpen nem fékezte meg a tömegtermelés lendületét, de felnyitotta az emberek szemét a nagyipar okozta problémákra, és a közízlést az eredeti, az egyszerű, a »házi szőttés« felé terelte.”¹

Morris a reneszánsz bűnének vélte, hogy különvált a művész és a kézműves (artist–artizan) fogalma. A Művészek, kézművesek és a szépségben újjászülető világ című írásában felhívja a figyelmet arra, hogy a múzeumokat megtöltő tárgyak többségét épp a hajdani idők közönséges házi eszközei teszik: „javarészt közönséges használati eszközök, amelyeket, mint ma mondják, közönsé-

ges emberek készítették, műveletlen emberek, olyanok, akik azt hitték, a Nap forog a Föld körül, és Jeruzsálem a világ közepe”.²

Az art nouveau nagyközönség körében való elterjedését a grafikus művészeteknek köszönhette.

Az írni-olvasni tudó gyári munkások számának növekedésével nőtt az olcsó könyv, újság iránti igény is. A 19. század új nyomdaiparát a robbanásszerű technikai fejlődés jellemzi. A nyomda különvált az írótól és a könyvkiadástól. A nyomdák közötti tőkés verseny lenyomta az árakat, de a minőséget is. A betűművészek helyét betűrajzolók veszik át, akik a vállalkozók sekélyes ízléséhez igazodva eklektikus, sokszor zavaros formákat hoztak létre. A betű mint díszítő elem elveszti jelentőségét, az ornamentika viszont túlméretezett. A nyomdaüzemek mindenfajta nyomtatványt gyártottak: az aprónyomtatványoktól kezdve a napilapokig. „A gyorsan, nagyon gyorsan, pongyolán készülő napilapok zavaros esztétikai külleme – meghatározója lett a könyvek formai kivitelének is.

A sajtó a nyomtatott betűket tömeges közszükségleti cikké változtatta, méghozzá rohamos sebességgel . . . A kor nyomdai betűje a litográfia hatását követte, s ezzel azt érte el, hogy a nyomdatermékek stílustalanok, zavarosak és ízléstelenek lettek. Ez a stílus átvándorolt a könyvoldalakra is. Az ez időben készült címlapok, hirdetések, feliratok, plakátok különböző rajzú és stílusú betűknek valóságos mintalapjai.”³

Ekkor egyes betűtervezők a geometriai szerkesztésben kerestek kiutat. Angliában Robert Thorne 1803-ban kifejlesztett egy új betűtípust, a talp nélküli antikvát (sansserif). A talpas lineáris antikva (az egyiptienne) a talp nélküli antikvával (groteszk) kb. egyidőben jelenik meg. Habár a szedő a betűk és a díszítések egész tömegével rendelkezett, nem tudott művészi szedést, zárt kompozíciót, esztétikailag kielégítő szedéstükröt létrehozni.

Az esztétikai mozgalom nem tűrte a csúnyán nyomtatott könyveket, sem az olyan illusztrációkat, amelyek nem emelték a nyomtatott oldal esztétikai értékét. William Morris erről a mélypontról próbálta a tipográfiát magasabb szintre emelni. Társaival az iparosodásban látták a kultúra ellenségét, és mivel a régi korok könyvművészetét szebbnek ítélték, azt vették mintául. Példaképek az angol ősnymodász, William Caxton (1410–1492) volt. Morris, aki szerint a „használati tárgy is lehet műalkotás, ha azt gondnal készítik”, megalapította a Klemscott Presst, a legelső bibliofil nyomdát, s 7 év alatt több mint 50 könyvet nyomtatott. „Betűit maga tervezte Peter Schöffer, Johann Zainer és Nicolas Jenson ősnymodászok betűi alapján. A könyveit ékesítő gazdag reneszánsz díszítéseket is maga tervezte, utasításokat adott a papírgyáraknak a könyvek papírosának összetételére és merítésére vonatkozólag. Maga szedte és nyomtatta a könyveket, és gondosan ügyelt a könyvkötő munkájára is, hogy az igazán szép és művészi könyvet világra segítse. Aligha volt még nyomdai mű, amely minden egyes részletében az ősnymtatványokkal oly egyenlő értékű lett volna hatásában, mint Morris munkái.”⁴ Morris követői már nem fogadták el technikai konzervativizmusát, és bátran alkalmazták a modern technika vívmányait, megtartva Morris esztétikájának alap gondolatát, mely szerint a „díszítést geometriai szerkezetre kell építeni. Mivel a természet nem ismeri az egyenes vonalat, nyilvánvaló, hogy a növényi ihletésű díszítést görbe vonalú geometriai szerkezetbe kell beírni.”⁵

pains they adorned it, this unromantic, u-
 eventful looking land of England, surely by
 this too our hearts may be touched and ou
 hope quickened.

OR as was the land,
 such was the art of it
 while folk yet trou-
 bled themselves about
 such things; it strove
 little to impress peo-
 ple either by pomp or
 ingenuity: not unse-
 dom it fell into com-
 monplace, rarely it rose
 into majesty; yet was it never oppres-
 sive, never a slave's nightmare or an
 insolent boast: & at its best it had an
 inventiveness, an individuality, that
 grander styles have never overpass-
 ed: its best too, and that was in its
 very heart, was given as freely to the
 yeoman's house, and the humble vil-
 lage church, as to the lord's palace or
 the mighty cathedral: never coarse,
 though often rude enough, sweet, na-
 tural & unaffected, an art of peasants
 rather than of merchant princes or court-
 iers, it must be a hard heart, I think, that
 does not love it: whether a man has been bor-
 n among it like ourselves, or has come wond'

William Morris egy könyvoldala

Az új művészet számára ihletet ad a külső világ számára megnyíló Japán művészete is. Az 1867. évi világkiállítás japán pavilonja elkápráztatta a művészeket, akik tanulmányozni kezdték a felületek díszítésére szolgáló japán motívumokat, igyekeztek átvenni a rajztechnikát, a természet iránti végtelen érzékenységet.

A szecessziós alkotások másik jellegzetessége az örvénybe rántó, ártó erőként megjelenített nő.

A művészek a Gesamtkunstwerke törekedtek, szerintük minden alkotás sajátosan értelmezett szerves egység, és nem helyénvaló az „igazi” művészet és a dekoráció vagy a műalkotás környezetének különválasztása. „Különösen a szecessziós könyvgrafika őrzi igen jellegzetes módon ennek a művészeti gondolkodásmódnak a megnyilvánulásait. Kígyózó füst, elomló, szinte a végtelenbe nyúló női haj, a tánc közben örvénylő fátylak, virágok indázó szára vagy esetleg az emberi alak elhelyezésének módja nemcsak a mű szerkezetét határozza meg, hanem keretezi is a képet . . . A nyugtalanítóan kígyózó vonal szinte hitelesítő szignóként van ott a szecessziós grafikákon, iparművészeti tárgyakon, az épületek homlokzati megoldásain, díszein . . . A kígyózó vonalnak is az angol művészet a forrása.”⁶ Arthur H. Mackmurdo Wrens City Churches című művének címlapját teljesen az art nouveau stílusában készítette. A keret által övezett felületet aszimmetrikusan elhelyezett tulipánok rajza tölti be, kétoldalt egy-egy nyújtott vonalú kakas rajzával.

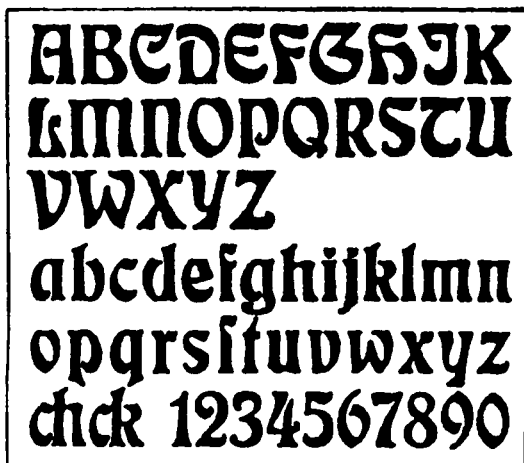

Mackmurdo Wrens City Churches című művének címlapja

Mackmurdo és Morris nyomdászati újításait Belgiumban Van de Velde folytatta. Részt vesz a Van Nu en Straks című flamand folyóirat megalapításában, és tehetségesen végzi a tipografizálás és a díszítés munkáját, szabad, kígyózó vonalú iniciálék rajzolásával.

Franciaországban Henri de Toulouse-Lautrec az újonnan született plakátművészetben alkalmazta a japán nyomatokból tanultakat, mely szerint nagyobb hatást lehet elérni, ha az ember lemond a térbeliség és a részletesség igényéről.

Az új német irány a müncheni szecesszióból bontakozott ki. A plakátstílus láza elfogta a művészeket más irányú működéseik közben is. A müncheni Jugend és Simplicissimus című lapok népszerűsége vezeték az általuk kívülből használt világító színek és széles vonások kultuszát, amelyben minden részletkérdés eltölpül az erős stilizálás uralmával szemben. Ez a stílus a kisméretű könyvek esetében már nem volt alkalmazható. A legátfogóbb hatása a Pan című művészeti folyóiratnak volt. A német könyvművészet újraéledését e folyóirat megalapításától, 1895-től számíthatjuk. Az előállítás munkájában többek között Peter Behrens és Otto Eckemann is részt vett, akik az art nouveau szellemében készítették a nyomdabetű títusterveket, cégek plakátjait, könyvkötéseket stb. Másik jelentős folyóirat a mindössze három évfolyamot megért Die Insel, melynek könyvkiadó vállalata a legszebb, legkulturáltabb német könyveket adta ki. „A könyvművészet visszatalált a régi nemes tradícióhoz, az összhanghoz. A tömör és ritmikus szedés dekoratív könyvoldal hatását kelti.

Otto Eckmann betűtervei és Ruskin Seven Lamps of Architecture című művének címoldalához készített terve

A kép és a dísz a betű vonalaihoz igazodik. A betűk arányosak a könyvoldalak nagyságával. A szedéstükör és a margók egymáshoz viszonyítva, helyesen méretezettek. A könyv kötése, előzékpapírosa, a kötés anyaga és díszítése az egész könyvvel harmonikus egészet alkot.”⁷

Az angol és német példa csakhamar követőkre talált Európa-szerte. Talán Franciaországban volt a kiadóknak a legkönnyebb dolguk, mert ott a szép könyvnek hagyománya volt. Újjászületett az orosz könyv is, és az 1914 májusában megrendezett lipcsei nemzetközi könyvművészeti, könyvnyomdai és grafikai kiállításnak épp az orosz pavilon volt az egyik legszebb ékessége. „Ez a grandiózus méretű kiállítás mintha csak búcsúzója lett volna a már közeledő világháború legnagyobb áldozatának, az ember alkotta kultúrának.”⁸

A magyar szecesszióknak nem volt a német Jugendhez hasonló folyóirata. Talán a Magyar Iparművészet tekinthető effélének, amely „programja szerint többek között arra vállalkozott, hogy az iparművészeti alkotásoknak »nemzeti zamatot« adjon, azaz a népies-magyaros szecesszió törekvéseivel azonosította magát”.⁹

A Nyugat folyóirat mellett egy-két évig működő könyvkiadó új szint hoz a könyvek kiállításába, de ez csupán a könyvfedélre vonatkozott, a könyv teste: betűje és tipográfiája a régi, köznapi és elmaradott volt.

A magyar könyv átalakulása két vidéki kis nyomdából indult ki, ezek a gyomai Kner-nyomda és a békéscsabai Tevan-nyomda. Az apák még „kontárként” kezdték, de fiaikat tanulni küldték: Kner Imre Lipcsébe, Tevan Andor Bécsbe került.

A Kner-nyomda főképpen a tisztán tipográfiai feladatok megoldását tűzi maga elé, míg a Tevan-nyomda az illusztrált könyvek felé hajlik.

Knerék meggyőződéssel vallották, hogy a szabad versenynek nem egyetlen útja az árak leszorítása, lehet versenyezni különb minőséggel is. Pályázatokon soha nem kértek a másokénál alacsonyabb árat, de jobb anyagot és színvonalasabb munkát ígértek. Célkitűzésük az volt, hogy bibliofil színvonalon készit-

♡ BIRO' SZEP' ANNA ♡

Ehd' arif' irif' három szép fatona.
 A Biro' Pannónát' kötött' papujába.
 Azon' csaf' fimecne' aj' Biro' szép' Anna.
 Hova' valót' va' gyot' három' szép' fatona.
 Nem' is' igen' közel' nem' is' igen' messzi.
 Csaf' a' Maroson' túl' mező' d' archemi.

34

Kós Károly: Illusztráció a Biró szép Anna című székegy balladához

senek nagy példányszámú tömegkönyveket. Kner Imre határozta meg, hogy „a könyv mint minden használati tárgy, különböző anyagok felhasználásával, az alkotó szellem és a technika közbejöttével jön létre . . . A könyv nem öncélú műalkotás, hanem használati tárgy, de mint ilyennek megvannak a maga sokszázados fejlődésben kiépült törvényei, és ma végre elérkeztünk odáig, hogy komoly tudással, őszintén, valódi, bár egyszerű eszközökkel becsületesen megcsinált, a maga célját és rendeltetését helyesen betöltő könyv egyúttal a szép könyv is. A helyes könyvművészeti célkitűzés lehetővé teszi a legolcsóbb tömegtermék, a filléres újság művészi megoldását is, és éppen ezért a művészi könyv, a művészi nyomtatvány nem fényűzés többé. Akinek a tudása megvan hozzá, a legnagyobb példányszámú, legolcsóbb anyagból készülő könyvet is meg tudja művészi módon oldani, a tömegizlés nevelésének magasrendű nemzeti feladatát betöltő eszközzé tudja emelni, mert a könyvnek, ennek a szerzett műformának létrehozásában a művészi elvek érvényesítése csak tudást,

Kozma Lajos: Vergődés – Lap az Utolsó ábrándok – melódiák című kötetből, 1908

gondosságot, precizitást, következetességet és a művészi elvek ismeretét követeli meg. A művészi könyv gyakran sokkal kevesebbe került, mint az anyag-szerűtlen, a technikával és a könyvművészet belső törvényeivel ellenkező eszközök ma is még sok helyen divatos alkalmazása, ami a legnagyobb pazarlással jár.”¹⁰

Kner Imre Kozma Lajossal, a kitűnő tervezőművésszel társul, aki a népi barokk motívumai alapján létrehozott díszítő elemeket alkalmazta.

Tevan Andor illusztrátorai között Divéky József, Hincz Gyula és mások szerepelnek.

A nyomdászokon, könyvkiadókon kívül írók, költők is foglalkoznak a szép könyv előállításával. Keleti Arthur költő saját maga gondozta könyveit. „Az egyetlen magyar író, aki könyvben gondolkozik, illetve aki ódon zamatú, finom írásait és mesteri fordításait s mind valamennyit előre könyvvé – s remekbe álmódja meg” – írta róla Szentkuty Pál.

ÚJ IDŐK

· SZERKESZTI ·

· HERCZEG FERENC ·

Először az *Magyarországi Nemzeti Színház* kiadásában 1905. március 19-én

21. évfolyam, 19. szám
Budapest, 1905. március 19.

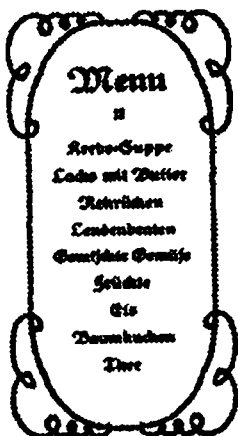
Az Új Idők szerkesztője
Herceg Ferenc

Az Új Idők 1905. március 19-i címlapja

Lesznai Anna költő, regény- és meseíró, festő és iparművész illusztrációi, címlaptervei a magyar népies szecesszió stílusában készültek. Ő készítette többek között Ady Ki látott engem (1914) című kötetének címlaptervét, de vannak saját maga által készített és írt mesekönyvei is.

A szecesszió jegyei a könyvön kívül megfigyelhetők az alkalmazott grafika egyéb területein is. A dekoratív betűk és a figurális kompozíciók kölcsönhatásának jegyeivel élő plakátok első alkalommal vitték ki a képzőművészetet alkalmazott formában az utca emberéhez. A korai magyar plakátok – az első, a még a historizmus jegyeit viselő Benczúr-plakát kivételével – már az art nouveau formanyelvén készültek. Ferenczy Károlynak a nagybányai festők 1897. évi kiállításának plakáttervét – mely az első magyar szecessziós plakátnak tekinthető – követően a századforduló táján több neves festő, grafikus tervez plakátot: többek között Vaszary János, Fényes Adolf, Helbing Ferenc, Rippl-Rónai József, Szinyei Merse Pál, Iványi Grünwald Béla, Bíró Mihály, Vadász Vilmos stb.

A plakát műfajához kapcsolhatók az ugyancsak ebben az időben rendszeresen először megjelenő hirdetések is. A hirdetések között vannak művészi

Menükártya

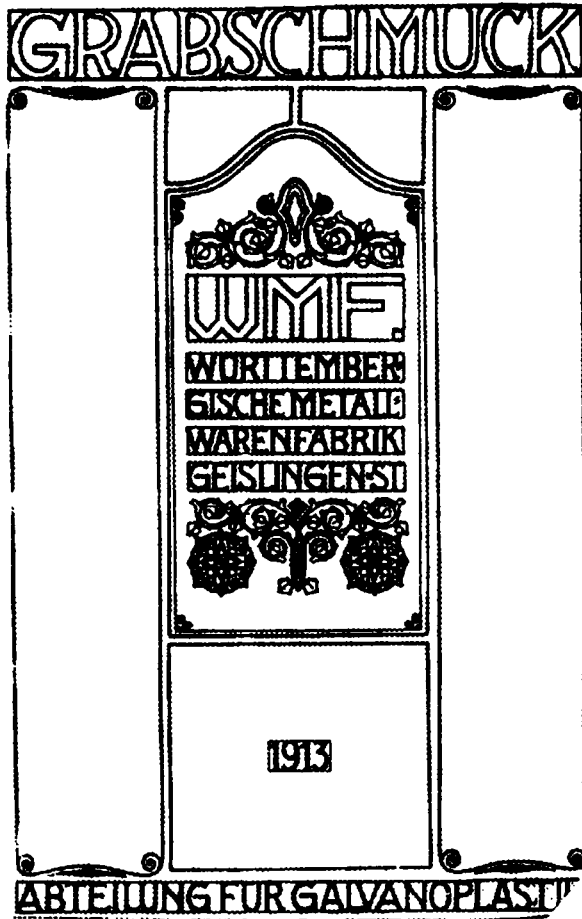
színvonalú, iparművészek vagy képzőművészek által (általában saját műhelyük számára) tervezettek és olyanok, amelyek sablonszerűen alkalmazzák a divatos díszítőmotívumokat, mintegy keretül alkalmazva a hirdetendő szöveg, téma számára.

A hirdetés hatóköre áttérjed az áru csomagolására is, megjelennek az első művészi csomagolástervek. Igen elterjedt a vendéglátással kapcsolatos, divatos sablonokat alkalmazó grafika (menükártyák, meghívók stb.).

A szecessziós betűk a sírkövek feliratain is megjelennek, a díszítő motívumok úgyszintén.

A könyvtervezéssel kapcsolatos alkalmazott grafika a kötés, a címlap, a belső címlap, az előzékpapír, a fejlécek, a keretdíszek és záródíszek, maga a betű és az önálló illusztrációk, az ex libris számos grafikus, festőt vonzott.

„Stanley Morrison (angol tipográfus és könyvtörténész) szerint a könyvnyomtatás stílustörténete azonosítható a címlapok alakulásával . . . A címlap ünnepi hangulatú »bejárata« lehet a könyvnek, de ne legyen túl harsány, mert akkor a védőborító szerepét veszi át. A védőborító ugyanis – a kirakatban vagy az árusító asztalon a reklám szerepét hordozza. A védőborító töményen harsány, szelíd vagy tárgyilagos hangon a mű reklámja, plakátja. Egy ilyen hangvételű belső címlap illetlenség . . .”¹¹ A magyar művészek közül néhányan (Kozma Lajos, Kós Károly, Thoroczkai Wigand Ede) a szecesszió általános jegyein kívül jellegzetes magyar, főként erdélyi és dunántúli népművészeti elemeket is felhasználtak. Kozma Lajos grafikus munkáiról értekezve pl. Bálint Aladár így ír a Nyugat 1921. november 16-i számában: „Kozma szárnyat adott a vaskos népies motívumoknak, régi fametszetek ízét visszalopó dekorációnak”, majd a továbbiakban kihangsúlyozza a rajzok meseszerűségét, iramló ritmusát. Könyvművészettel foglalkozott többek között Bíró Mihály, Divéky József, Helbing Ferenc, Gara Arnold, Sassy Attila, Tichy Gyula, Sarkadi Emil, sőt könyvművészeti érdeklődést tanúsított Gulácsy Lajos, Uitz Béla és jó néhány nagybányai festő is. A könyvkötés díszítésénél, ill. illusztrálásánál egyes magyar könyvkötők a régi magyar könyvkötészetet próbálták felidézni, pl. a

Síremlékmintakönyv

neves debreceni Dávidházy könyvkötő család késői leszármazottai a századforduló után egy budapesti kiadó Petőfi-almanachját kötötték a 18. századi magyar pergamenkötés stílusában.

A könyv létrehozásának célja: az ember szolgálata, a megismerés és a szellemi nemesedés útján. A könyvben mint tárgyban akkor telik örömnünk, ha annak nemcsak tartalma, de „teste” is szép és nemes, és ehhez járultak hozzá az új művészet mesterei is.

ÖSSZEFOGLALÓ

Az art nouveau nagyközönség körében való elterjedését a grafikus művészeteknek köszönhetette.

A 19. század új nyomdaiparát a robbanásszerű technikai fejlődés jellemzi, ami nagyszámú könyv és újság nyomtatását teszi lehetővé, és ugyanakkor az

írni-olvasni tudó gyári munkások számának növekedésével nőtt az olcsó könyv, újságok iránti igény is. A technikai fejlődéssel a művészi forma kezdetben nem tudott lépést tartani.

Az európai könyvnyomtatás általános leromlása ellen az 1870-es években mozgalom indult, amelynek kezdeményezője az angol William Morris volt, aki visszaidézte a 15. század könyvművészet stílusát. Követői már éltek az új technikai eszközökkel is. A századfordulón divatba jött plakát segítségével az art nouveau lesz az a művészet, amely kilép az utcára, hogy meghódítsa a tömeget, vonzó, világos, könnyen érthető nyelven szólva mindenkire. A századforduló magyar művészei könyvművészeti tevékenységükkel hozzájárultak a szép könyv, a könyvkultúra újjászületéséhez.

JEGYZETEK

- ¹ E. H. Gombrich: A művészet története, Gondolat, Bp., 1974, 437. o.
- ² Pók Lajos: A szecesszió, 154. o. Az idézet Tandori Dezső ford.
- ³ Szántó Tibor: A szép magyar könyv 1473/1973 Akadémiai Kiadó, Bp., 1974, 36. o.
- ⁴ Tevan Andor: A könyv évezredek útja, Gondolat, Bp., 1973, 250. o.
- ⁵ Champigneulle: Art nouveau, Jugendstil, Szecesszió, Corvina, Bp., 1978, 42. o.
- ⁶ Pók Lajos, i. m., 82. o.
- ⁷ Tevan Andor, i. m. 253. o.
- ⁸ Tevan Andor, i. m. 255. o.
- ⁹ Szabadi Judit: A magyar szecesszió művészete, Corvina, Bp., 1979, 17. o.
- ¹⁰ Szántó Tibor, i. m. 43. o.
- ¹¹ Szántó Tibor: A tipográfia nyelve (Internet)

IRODALOM

- E. H. Gombrich: A művészet története, Gondolat, Bp., 1974
Pók Lajos: A szecesszió, Gondolat, Bp., 1972
Tevan Andor: A könyv évezredek útja, Gondolat, Bp., 1973
Champigneulle: Art nouveau, Jugendstil, Szecesszió, Corvina, Bp., 1978
Gabrijela Šternec: Jugendstil, Jugoszlávia, Bg., 1978
Szabadi Judit: A magyar szecesszió művészete, Corvina, Bp., 1979
Koós Judith: Style 1900, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat Bp., 1979
Szántó Tibor: Környvettervezés, Kossuth Nyomda Kiadó, Bp., 1988
Szántó Tibor: A szép magyar könyv 1473/1973 Akadémiai Kiadó Bp., 1974
Szántó Tibor: A tipográfia nyelve (Internet)
Czakó Elemér: A könyvnyomtatás és könyvdszítés iparművészete, Athenaeum, Bp., 1902
Kéki Béla: A Kner-nyomda és a magyar könyvművészet, Bp., 1957
Nikolaus Pevsner: Izvori moderne arhitekture i dizajna, Jugoszlávia, Bg., 1972.
Bela Duranci: A vajdasági építészeti szecesszió, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1983